

Rozdział 4

Polityka Rosji Sowieckiej wobec Białorusi w latach 1918-1920 ze szczególnym uwzględnieniem kwestii militarnych

Chociaż w lutym 1918 r. pod okupacją niemiecką znalazła się prawie cała Białoruś, pod władzą sowiecką pozostało jeszcze kilkanaście powiatów (lub ich części) gub. witebskiej i mohylewskiej oraz gub. smoleńska. W Smoleńsku osiadł ewakuowany z Mińska Komitet Wykonawczy Zachodniego Obwodu i Frontu. W kwietniu nie okupowane obszary gub. witebskiej i mohylewskiej oraz gub. smoleńska zostały połączone w nowy Obwód Zachodni (we wrześniu 1918 r. przemianowany na Zachodnią Komunę).

Ulokowawszy się w Smoleńsku, władze Obwodu Zachodniego przystąpiły do odtworzenia struktur Frontu Zachodniego, gdyż sztab tego frontu nie zdążył ewakuować się z Mińska i uległ „samorozwiązaniu”¹. Rozpoczęto także mobilizację ochotników, gdyż spośród 1 500 000 żołnierzy Frontu Zachodniego w szeregach pozostało tylko 15 000. Do kwietnia 1918 r. ochotników tych zgłosiło się około 10 000. Sformowano z nich m.in. Pułk im. Komitetu Wykonawczego Zachodniego Obwodu i Frontu (Obłiskomzapu), I i II Batalion Homelski.

8 kwietnia powołany został Zachodni Odcinek Oddziałów Zastony, w skład którego weszły oddziały: Brański, Kurski, Orszański, Newelski, Rosławski, Smoleński i Witebski. Na czele Wojskowego Sowietu Odcinka stanął W. Jegoriew.

Władze Zachodniego Obwodu składały się nadal z tych samych ludzi, co we wcześniejszym, mińskim okresie. Nic więc dziwnego, że Białorusini nie mieli w nich nic do powiedzenia. W tej sytuacji komunistyczny ośrodek białoruski ukształtował się w Piotrogradzie. Białoruscy komuniści wywodzili się z lewego skrzydła Białoruskiej Socjalistycznej Gromady, które jeszcze jesienią 1917 r. stworzyło Białoruską Socjaldemokratyczną Partię Robotniczą (BSDPR). Wobec rozpędzenia I Zjazdu Wszechbiałoruskiego, na którym zresztą komuniści nie odegrali żadnej roli, BSDPR zaczęła formować białoruski ośrodek bolszewicki. Z jej inicjatywy w styczniu 1918 r. odbyła się w Piotrogradzie narada lewicowych organizacji białoruskich, która wybrała

¹ *Iz svodki general-kvartirmejstra Stavki E. A. Vercinskogo o položenii na Zapadnom fronte na 20 fevralja*, [w:] *BSVB*, T. 1, s. 25.

kandydatów do Białoruskiego Komisariatu Narodowego (Biełnakom). Komisariat ten został powołany dekretem Rady Komisarzy Ludowych 31 stycznia 1918 r., a w połowie lutego zatwierdzony jako komisariat d/s białoruskich przy Ludowym Komisariacie do Spraw Narodowości, kierowanym przez Józefa Stalina. W strukturze Biełnakomu mieścił się m.in. wydział spraw wojskowych.

Po rozpoczęciu ofensywy niemieckiej wydział wojskowy Biełnakomu wydał 27 lutego 1918 r. odezwę, wzywającą wojskowych Białorusinów do wstępowania w szeregi Armii Czerwonej. W odezwie wspomniano też o „technicznej niemożliwości przystąpienia do formowania narodowej socjalistycznej drużyny”². Mimo to w walkach na kierunku pietrogrodzkim wziął udział oddział utworzony przez białoruskich komunistów. Zorganizowali oni także krótkoterminowe kursy obsługi karabinów maszynowych³.

Pod koniec marca 1918 r. Biełnakom przeniósł się do Moskwy i zajął się organizowaniem życia społeczno-kulturalnego Białorusinów — uchodźców, rozrzuconych po całej Rosji. W sferze politycznej zarówno Biełnakom, jak i utworzone na bazie BSDPR tzw. białoruskie sekcje Rosyjskiej Partii Komunistycznej (bolszewików), ograniczały się do monitorowania władz centralnych o przekształcenie Zachodniego Obwodu w autonomiczną białoruską jednostkę narodową. Zabiegi te były jednak przyjmowane chłodno. O ile ze strony władz centralnych można mówić o braku jakiegokolwiek reakcji, to władze Zachodniego Obwodu przyjęły starania Białorusinów z otwartą wrogością. Na początku czerwca zlikwidowały nawet smoleński oddział Biełnakomu.

W Witebsku tymczasem działacze prawicowego Białoruskiego Związku Ludowego (BZL) wiosną 1918 r. spróbowali doprowadzić do wystąpienia Batalionu Litewskiego przeciw Gwardii Czerwonej. W związku z tym przywódcy BZL: F. Hryhorowicz, A. Białynicki-Birula, G. Połoński i inni zostali rozstrzelani przez miejscową Czekę⁴.

Uwagę władz centralnych zaprzętał w tym czasie bunt Korpusu Czechosłowackiego. 29 maja 1918 r. Wszechrosyjski Centralny Komitet Wykonawczy podjął decyzję o wzmocnieniu Armii Czerwonej poprzez przejście od zaciągu ochotniczego do poboru rekruta.

W związku z buntem Korpusu Czechosłowackiego nasilono także prace wojskowo-mobilizacyjne w Obwodzie Zachodnim, w tym także w gub. witebskiej i mohylewskiej, mimo iż znajdowały się na linii frontu

² *Vozvanie voennogo otdela Belorusskogo nacionalnogo komissariata k naseleniju o vstupenii v rjady Krasnoj Armii ot 27 II 1918*, [w:] *BSVB*, T. 1, s. 33.

³ F. Turuk, *Belorusskoe dviżenie. Očerki istorii nacionalnogo i revoljucionnogo dviżenija belorussow*, Moskwa 1921 (przedruk Moskwa 1994), s. 47.

⁴ S. Rudovič, *Biełaruski Narodny Sajuz*, [w:] *EHB*, T. 1.

niemieckiego. Pierwszy pobór na ziemiach białoruskich przeprowadzono w lipcu i sierpniu 1918 r., kiedy to powołano pod broń około 100 000 ludzi. Oprócz tego w szeregi Armii Czerwonej zgłosiło się do jesieni 1918 r. prawie 30 000 ochotników. Przeciwko Korpusowi Czechosłowackiemu wysłano m.in. 1, 2, 3 i 5 pułki Witebskiego Sowietu, Pułk im. Obłiskomzapu, I i II Batalion Homelski.

Wysyłka oddziałów sformowanych na Białorusi na Front Wschodni spotykała się z oporem całych jednostek. Oddziały te składały się w większości z żołnierzy byłej armii rosyjskiej, pochodzących z okupowanych przez Niemców obszarów Białorusi. Żołnierze ci gotowi byli walczyć z Niemcami, bo tylko w ten sposób mogli powrócić do domu. Przerzucenie ich jednostek na wschód czyniło to niemożliwym. Nastroje żołnierzy wykorzystali lewicowi eserowcy, występujący z hasłem jak najszybszego przepędzenia Niemców z Białorusi.

5 sierpnia 1918 r. zbuntowały się stacjonujące w Orszy trzy pułki Dywizji Mohylewskiej: Newelski, Orszański i Białoruski Konny. Bezpośrednim powodem buntu stał się rozkaz wysłania Pułku Newelskiego na Front Wschodni. Pułk, poparty przez sąsiednie, odmówił wykonania rozkazu. Zebranie garnizonowe, którym kierowali lewicowi eserowcy, przyjęło rezolucję o likwidacji miejscowego sowietu i powołało w jego miejsce komitet rewolucyjny. Zbuntowane pułki stawiały opór karnej ekspedycji z Witebska, która przybyła na dwoma pociągami pancernymi, zdobywając jeden z nich. Dopiero na drugi dzień bunt został stłumiony przez nowe oddziały bolszewickie, przysłane z Witebska i Smoleńska⁵.

8 sierpnia stacjonujący na linii demarkacyjnej 2 Pułk Smoleński pod dowództwem S. Pryszczepowa porzucił swoje stanowiska i skierował się do miejscowości Sianno, skąd zamierzał ruszyć z pomocą powstaniu w Orszy, nie wiedząc o tym, że zostało już stłumione. Po dwóch dniach walk o Sianno z oddziałem karnym z Orszy, w obliczu nadciągających większych sił bolszewickich 2 Pułk Smoleński przekroczył sowieckoniemiecką linię demarkacyjną i wyparł Niemców z kilku wsi, gdzie się zatrzymał. Pod naporem przeważających sił niemieckich pułk powrócił w końcu na rosyjską stronę linii demarkacyjnej i poddał się bolszewikom. Część powstańców nie złożyła jednak broni i przeszła do walki partyzanckiej⁶.

Po podpisaniu 27 sierpnia 1918 r. dodatkowej umowy rosyjsko-niemieckiej, przewidującej stopniowe opuszczanie przez Niemców okupowanych ziem, zadanie przejmowania tych obszarów nałożono na

⁵ *Soobščenie po prjamomu povodu predstavitelja Moskovskogo okružnogo komissariata po voennym delam D. T. Petručuka V. I. Leninu o političeskom i voennom položenii v g. Orše ot 15 VII 1918*, [w:] *BSVB*, T. 1, s. 182-183; *Soobščenie o razgrome mjateža levych eserov v Orše ot 31 VII 1918*, ibidem, s. 199-200.

⁶ S. Počanin, *Istoriej obrečennye*, Mińsk 1977, s. 220-221.

wojska Zachodniego Rejonu Obrony, sformowanego 11 września na terytorium od Piotrogradu do linii rozgraniczenia z Frontem Południowym (Czeryków–Klimowicze–Rosławł). Naczelnikiem Rejonu mianowany został A. Sniesarow.

W pierwszej kolejności Niemcy zaczęli opuszczać gub. witebską. W połowie września oddziały rosyjskie zajęły pow. połocki. 25 października Niemcy zaczęli wycofywać się z pow. mohylewskiego. W przejmowaniu opuszczonych przez Niemców terenów brały początkowo udział oddziały Dywizji Pskowskiej i Witebskiej.

Początek ewakuacji Niemców z Białorusi wywołał ożywienie wśród białoruskich komunistów. W środowisku marynarzy Floty Bałtyckiej zrodziła się inicjatywa stworzenia odrębnych białoruskich komunistycznych formacji wojskowych. 13 października 1918 r. komisarz Floty Bałtyckiej I. Florowski zwrócił się do Ludowego Sekretariatu do spraw Morskich zapytaniem, czy dopuszczalne jest sformowanie oddziału marynarzy białoruskich i skierowanie go na front na Białoruś. Dalsze starania o utworzenie tego oddziału czyniła białoruska sekcja przy Piotrogradzkim Komitecie RKP(b). Sekcja ta niejednokrotnie zwracała się do kierownictwa Piotrogradzkiego Okręgu Wojskowego także w sprawie sformowania i wysłania na Białoruś innych jednostek: Białoruskiego Rewolucyjnego Pułku im. tow. Lenina, Grodzieńskiego Batalionu Piechoty, I Białoruskiego Oddziału Komunistów. W końcu pietrogradzcy Białorusini otrzymali zezwolenie na utworzenie swojego oddziału⁷. Oddział ten liczył około 200 osób.

Odrębnym torem biegły starania moskiewskiej białoruskiej sekcji RKP(b). Na posiedzeniu 27 listopada 1918 r. rozpatrzyła ona kwestię formowania białoruskich oddziałów wojskowych, lecz żadnego postanowienia w tej sprawie nie podjęła⁸. Dopiero na posiedzeniu 18 grudnia przyjęto uchwałę o formowaniu białoruskiej Armii Czerwonej i postanowiono nawiązać kontakt z władzami wyższymi w sprawie odkomenderowania instruktorów Białorusinów z Armii Czerwonej.

⁷ *Omošenie belorusskoj sekcii pri Petrogradskom komitecie RKP(b) Petrogradskomu voennomu okrugu o formirovanii otrjada dla otpravki v Belorussiju ot 16 XII 1918*, [w:] BSVB, T. 1, s. 383; *Pis'mo belorusskoj sekcii pri Petrogradskom komitecie RKP(b) v gubernskij komissariat Petrogradskoj trudovoj kommuny o formirovanii belorusskogo polka im. tovarišča Lenina ot 20 XII 1918*, Ibidem, s. 388-389; *Chodotajstvo belorusskoj sekcii pri Petrogradskom komitecie RKP(b) v Petrogradskij voennyj okrug o formirovanii belorusskogo polka im. tovarišča Lenina ot 20 XII 1918*, Ibidem, s. 393-394; *Omošenie biuro belorusskoj sekcii Petrogradskogo komiteta RKP(b) v štab Petrogradskogo voennogo okruga o vydače mandata na pravo sformirovanija Grodnenskogo pechotnogo bataliona ot 9 I 1919*, ibidem, s. 447.

⁸ Z. Żytnovič, *Bielaruskija sekcii RKP i stvareńnie Bielaruskaj Savieckaj Respubliki*, „Połymia”, Nr 10: 1928, s. 81-82.

Powołano też komisję z udziałem Aleksandra Czerwiakowa i Dymitra Czarnuszewicza w celu wyjaśnienia kwestii formowania oddziałów białoruskich w Zachodniej Dywizji Strzelców, organizowanej w Moskwie⁹.

21 grudnia odbyła się w Moskwie konferencja białoruskich sekcji RKP(b), która wezwała do tworzenia białoruskich pułków Armii Czerwonej. Wyznaczono także politycznego komisarza białoruskiego przy Zachodniej Dywizji Strzelców, którym został M. Drako-Drakon. Tworzony przy Zachodniej Dywizji Strzelców pułk białoruski postanowiono nazwać Połockim. Prace nad uzupełnieniem tego pułku postanowiono przekazać białoruskim sekcjom RKP(b) w tych miejscowościach, w których znajdowały się większe skupiska białoruskich uchodźców. Natomiast sformowany w Piotrogradzie oddział ochotniczy postanowiono przenieść na Białoruś, jako załączek białoruskich pułków Armii Czerwonej¹⁰.

Chociaż białoruscy komuniści dopiero w grudniu rozpatrywali problem formowania białoruskich oddziałów z Zachodniej Dywizji Strzelców, kwestia ta przez organizatorów tej dywizji była podniesiona o wiele wcześniej.

21 lipca 1918 r. komisarz polskich oddziałów wojskowych Moskiewskiego Okręgu Wojskowego (MOW) Stefan Bobiński złożył projekt przeformowania polskich jednostek rewolucyjnych w dywizję. Pozostawiając sprawy dowództwa komisarzowi MOW, projektodawca zakładał mianowanie komisarzy wojskowych tej dywizji przez organizacje polskich, litewskich i ewentualnie białoruskich komunistów, którzy mieli rozciągnąć nad dywizją opiekę polityczną pod kontrolą Ludowego Komisarjatu do spraw Narodowości. 3 sierpnia projekt został zatwierdzony¹¹. W ten sposób powstała Zachodnia Dywizja Strzelców, formacja oparta na terytorialnej, a nie narodowej zasadzie rekrutacji, z niewątpliwą jednak przewagą elementu polskiego, przynajmniej w sprawach politycznych.

11 listopada 1918 r. Zachodni Rejon Obrony przekształcony został w Armię Zachodnią, w skład której weszły Zachodnia, Pskowska i 17 (była Witebska) Dywizje Strzelców. Dowódcą Armii Zachodniej pozostał A. Sniesarow.

15 listopada dowództwo bolszewickie przystąpiło do wyodrębnienia z Armii Zachodniej polskiej i litewskiej tzw. grup uderzeniowych, a także białoruskiej, na bazie 6 Grodzieńskiego Pułku Strzelców Zachodniej Dywizji Strzelców. Kontynuując formowanie białoruskiej grupy uderzeniowej, 25 listopada przystąpiono w Moskwie do organizacji 8 Mińskiego Pułku Strzelców pod dowództwem K. Kamienszczykowa,

⁹ Ibidem, s. 91, 83-84.

¹⁰ Ibidem, s. 91.

¹¹ W. Najdus, *Lewica polska w Kraju Rad 1918-1920*, Warszawa 1977, s. 154-155.

dotychczasowego dowódcy I batalionu 6 Grodzieńskiego Pułku Strzelców. Komisarzem wojskowym nowego pułku mianowano Sergiusza Niestierowa, kierownika warsztatów w Pułku Grodzieńskim. 3 grudnia z Pułku Grodzieńskiego wydzielono 5 kompanię tego pułku. Przystąpiono także do formowania 9 Połockiego Pułku Strzelców. Z numerem 7 miał być wcielony do Zachodniej Dywizji Strzelców Pułk Witebski. Te trzy pułki miały stanowić bazę III Brygady tej dywizji pod opieką Biełnakomu.

W grudniu przystąpiono do koncentracji na Froncie Zachodnim polskiej i litewskiej grupy uderzeniowej, a w dalszej kolejności także białoruskiej. W dniach od 5 do 10 grudnia przerzucono na Front Zachodni Pułk Grodzieński i rozlokowano go w Rohatynie i Witebsku¹².

Pod koniec grudnia władze Rosji Sowieckiej zdecydowały się wreszcie na zaspokojenie państwowotwórczych aspiracji Białorusinów. 1 stycznia 1919 r. w Smoleńsku proklamowano utworzenie Białoruskiej Socjalistycznej Republiki Sowieckiej, w skład której weszły gubernia mińska, grodzieńska i mohylewska w całości, większa część gub. witebskiej i smoleńskiej, oraz części gub. wileńskiej, kowieńskiej, suwalskiej i czernichowskiej. Rząd nowej republiki utworzono z przedstawicieli Północno-Zachodniego Komitetu Obwodowego RKP(b) i białoruskich sekcji RKP(b). Na czele rządu stanął białoruski komunista Dymitr Żyłunowicz. Przy okazji połączono obie komunistyczne grupy w Komunistyczną Partię Białorusi (bolszewików), jako część RKP(b). Oprócz innych republikańskich organów władzy wykonawczej formował się także Ludowy Komisariat Spraw Wojskowych pod przewodnictwem Aleksandra Miasnikowa, który jednak w praktyce nigdy nie zaczął działać. Także ściągniętym do Mińska przez D. Żyłunowicza dwóm plutonom oddziału białoruskich komunistów z Piotrogradu nie dane było stać się załóżkiem czerwonych pułków białoruskich. Część ich składu osobowego odkomenderowano do pracy w Czece oraz w organach partyjnych i sowieckich, resztę wcielono do armii czynnej¹³.

Bardzo krótki był także żywot samej BSRS. Już w dwa tygodnie po obwieszczeniu jej powstania KC RKP(b) postanowił odebrać jej trzy gubernie: mohylewską, witebską i smoleńską, i włączyć je do RFSRS, zaś pod koniec stycznia tenże komitet nakazał połączenie BSRS z Litewską Socjalistyczną Republiką Sowiecką. Sprzeciwiających się temu białoruskich działaczy z D. Żyłunowiczem na czele aresztowano na początku lutego¹⁴. Na przełomie lutego i marca postanowienie o połączeniu wprowadzono w życie. 27 lutego 1919 r. proklamowana

¹² Ibidem, s. 196-197.

¹³ V. Hierasimau, *Biełaruskaje wojska: za i suprać*, „Litaratura i mastactwa”, Nr 48: 1989, s. 14.

¹⁴ J. Turonek, *Wacław Iwanowski...*, s. 78.

została Socjalistyczna Sowiecka Republika Litwy i Białorusi (SSRLiB), w skrócie zwana Litbielom. W skład władz Litbielom nie wszedł ani jeden Białorusin. W marcu zlikwidowany został Biełnakom. Tym samym po sowieckiej stronie nie pozostała jakakolwiek białoruska instytucja.

Ponieważ Armia Zachodnia od początku miała charakter poniekąd „litbielowski”, ani powstanie BSRS, ani jej rozwiązanie nie zakłóciły prac nad formowaniem tej armii.

Wileński Pułk Strzelców, który miał być zaczątkiem litewskiej grupy uderzeniowej, 6 stycznia wraz z innymi oddziałami sowieckimi wkroczył do Wilna, lecz był za słaby kadrowo, by go rozbudować. 21 stycznia przemianowano po prostu Pskowską DS na Litewską DS i wcielono do niej Pułk Wileński jako 7 Litewski PS.

W końcu stycznia 1919 r. 6 Grodzieński PS Zachodniej DS włączył się do sowieckiej ofensywy, docierając do Baranowicz. 8 Miński PS nadal formował się w Moskwie. Rozkazem z 18 lutego połączono z nim 9 Połocki PS. Zrezygnowano także z Pułku Witebskiego. W związku z trudnościami kadrowymi zarzucono również pierwotny plan sformowania trzypułkowych brygad w Zachodniej DS. Rozkazem z 28 lutego w skład III („białoruskiej”) Brygady włączono 8 Miński i 6 Grodzieński PS. 18 marca Pułk Miński przybył do Mińska, przejmując w dzień później numer 5 po Pułku Wileńskim¹⁵. Pułk liczył 300 bagnatów, gdyż 400 ludzi uciekło po drodze z Moskwy do Mińska¹⁶.

Do końca lutego wojska Armii Czerwonej osiągnęły linię Poniewież–Wilno–Wiłkomierz–Żośle–Lida–Słonim–rzeka Szczara–Kanał Ogińskiego–Pińsk, zajmując tym samym większość ziem białoruskich.

10 marca powstał Litewsko-Białoruski Okręg Wojskowy. W trzy dni później Armię Zachodnią przemianowano na Białorusko-Litewską¹⁷. W jej skład weszły Zachodnia, Litewska, 17 i 8 dywizje strzelców. Jednostki Armii Białorusko-Litewskiej były wielonarodowościowe, tym bardziej że ogromną większość spośród 200 000 zmobilizowanych w tym okresie na Białorusi żołnierzy skierowano na front wschodni i południowy do walki z wojskami adm. Kołczaka i gen. Denikina. Na Front Zachodni trafiło w związku z tym tylko 40 000 mieszkańców Białorusi, zmobilizowanych latem 1919 r.

Polityka władz centralnych utrudniała, a właściwie uniemożliwiała władzom Litbielom wykonywanie zadań związanych z obroną własnego terytorium. W związku z ogólną sytuacją polityczną Wszelchrosyjski

¹⁵ W. Najdus, op. cit., s. 203-204.

¹⁶ *Donesenie komandovanija Zapadnoj strelkovej divizii komandovaniju Belorusko-Litovskoj armii o nastuplenii protivnika na fronte Lida-Baranoviči ot 17 IV 1919*, [w:] BSVB, T. 2, s. 73.

¹⁷ *Postanowienie Revvoensoveta Respubliki o pereimenovaniju Zapadnoj armii v Belorusko-Litovskuju ot 13 III 1919*, [w:] BSVB, T. 2, s. 43.

Centralny Komitet Wykonawczy uchwalił 1 czerwca 1919 r. sojusz wojskowy Rosji, Ukrainy, Łotwy oraz Litwy i Białorusi. Oznaczało to m.in. likwidację wojskowych jednostek narodowo-terytorialnych. Po trzech miesiącach istnienia Armia Białorusko-Litewska przemianowana została na 16 armię, przestając tym samym być białoruską, choćby tylko z nazwy¹⁸. 17 lipca zlikwidowana została także sama SSR Litwy i Białorusi.

8 sierpnia wojska polskie zajęły Mińsk. Kontynuując natarcie, do końca września wyszły na linię Tonież–Lubań–Hłusk–Bobrujsk–Borysów–Lepel–Kanał Berezynski–rzeka Dźwina w rejonie Połocka–Dźwińska (Dyneburg). W połowie października wojska sowieckiej 16 armii próbowały kontratakować między Dźwiną a górną Berezyną, lecz po zażartych walkach zostały odparte.

Już w lipcu 1919 r. występujący w imieniu władz Rosji Sowieckiej Julian Marchlewski oświadczył Polakom, iż „Lenin wyraźnie powiedział: gdyby Polacy mieli zamiar przeprowadzić na Litwie i Białorusi plebiscyt — nie rozejdziemy się o to, jak ma być ten plebiscyt przeprowadzony, nie rozejdziemy się również co do losów Białorusi”¹⁹. Stanowisko to strona sowiecka podtrzymywała w czasie rozmów, które odbywały się w październiku, listopadzie i grudniu 1919 r. w Mikaszewiczach na Białorusi. Wobec powyższego nie dziwi ani pośpiech w likwidacji Litwie, ani brak jakichkolwiek prób przywrócenia sowieckiej państwowości białoruskiej do lata 1920 r. Władze sowieckie ograniczyły się jedynie do wspierania od grudnia 1919 r. działalności Białoruskiej Partii Socjalistów- Rewolucjonistów (BPSR) na terenach zajętych przez wojska polskie (patrz rozdz. 5). Współpraca KPLiB z BPSR nacechowana jednak była nieufnością. Co więcej, białoruski działacz Fabian Szantyr (były minister spraw narodowościowych w rządzie D. Żyłunowicza), który podpisał umowę między KPLiB i BPSR, wiosną 1920 r. został aresztowany, oskarżony o narodową kontrrewolucję i rozstrzelany²⁰.

Działania wojenne na Białorusi zostały wznowione na początku marca 1920 r. Polacy zajęli Mozyrz, Kalenkowicze i Rzeczycę z zamiarem kontynuowania natarcia na Homel, w celu przerwania komunikacji między północnym i południowym ugrupowaniem wojsk rosyjskich.

W przeciwieństwie do polskiego Naczelnego Wodza, który szukał rozstrzygnięcia losów wojny na Ukrainie, władze sowieckie za najważniejszy uznały Front Zachodni, rozlokowany na Białorusi. 17

¹⁸ *Prikaz Glavnogo komandovanija Zapadnogo fronta o pereimenowaniju armij ot 7 VI 1919*, [w:] BSVB, T. 2, s. 122.

¹⁹ Cyt. za: J. Lewandowski, op. cit., s. 137.

²⁰ *Krótki zarys...*, s. 89-90; M. Harecki, *Historyja biełaruskaje litaratury*, Wilno 1921, s. 206.

kwietnia 1920 r. KC RKP(b) przyjął postanowienie o skierowaniu na ten front 3 000 komunistów w charakterze dowódców i pracowników politycznych. 29 kwietnia dowództwo Frontu przejął Michał Tuchaczewski. Do połowy maja jego wojska uzupełniono czterema dywizjami strzelców i jedną dywizją kawalerii. 14 maja wojska Frontu Zachodniego przeszły do ofensywy, która zaskoczyła polskie dowództwo. Mimo iż na północy Białorusi oddziały rosyjskie przełamały front polski i zajęły 18 maja Głębokie, wdzierając się na kilkadziesiąt kilometrów w głąb obrony przeciwnika, a na południu w rejonie Borysowa sforsowały Berezynę, ich majowa ofensywa zakończyła się niepowodzeniem. Pod koniec maja Polacy powstrzymali natarcie Rosjan na północy Białorusi, zmuszając ich do cofnięcia się na linię Hermanowicze–rzeka Mniuta–miasteczko Berezyna, oraz zepchnęli oddziały sowieckie z zachodniego brzegu Berezyny.

Niepowodzenie pierwszej ofensywy w najmniejszym stopniu nie zniechęciło sowieckiego dowództwa, które podjęło planowanie nowej ofensywy na tym samym kierunku jeszcze w czasie polskiego kontrnatarcia na początku czerwca. Przede wszystkim na Białorusi przerzucono nowe związki taktyczne, osiem dywizji i trzy brygady strzelców oraz trzy brygady kawalerii. Podjęto także zakrojoną na szeroką skalę mobilizację i związaną z nią walkę z dezercją. Powołano specjalne komisje w tym celu od szczebla centralnego po dywizyjny w armii czynnej i powiatowy na tyłach. Dowództwo Frontu Zachodniego utworzyło punkty kontrolne na węzłowych stacjach kolejowych na swoim zapleczu: w Smoleńsku, Połocku, Witebsku, Orszy i Homlu, a także specjalne oddziały, które miały zatrzymywać dezertersów na określonej linii tyłowej. Ogłosiło także tydzień dobrowolnego powrotu dezertersów do szeregów, opornym grożąc rozstrzelaniem. Represje groziły też rodzinom dezertersów, lokalnym władzom, a nawet ludności stron, z których dezertersy pochodzili. Dzięki temu akcja mobilizacyjna przyniosła nadspodziewanie dobre rezultaty od 70 000 do 100 000 ludzi, z których 50 000 wcielono do oddziałów liniowych²¹.

Trudno określić ilu żołnierzy wcielonych w ten sposób w szeregi wojsk Frontu Zachodniego było Białorusinami. Sądząc z tego, co pisał później M. Tuchaczewski, właściwie wszyscy²². Natomiast w białoruskiej literaturze historycznej można znaleźć liczbę 30 000 zmobilizowanych w

²¹ T. Radziwonowicz, *Geneza, plan i przygotowanie lipcowej ofensywy Tuchaczewskiego z 1920 r.*, „Zeszyt Naukowy Muzeum Wojska”, Nr 6, Białystok 1992, s. 56–58.

²² M. Tuchaczewski, *Pochód za Wisłę*, [w:] J. Piłsudski, *Rok 1920*, Warszawa 1927, s. 244.

1920 r. do Armii Czerwonej mieszkańców guberni witebskiej i homelskiej (dawnej mohylewskiej)²³.

Jak można przypuszczać, Białorusini powinni także stanowić znaczną część żołnierzy sowieckiej 16 armii (byłej Białorusko-Litewskiej). Do armii tej włączono ściągniętą z Syberii 27 (Omską) Dywizję Strzelców. I brygada tej dywizji nosiła nazwę Brygady Białoruskiej. W jej skład wchodziły pułki: Miński, Newelski i Orszański wysłane w 1918 r. z Białorusi na Front Wschodni. Jak można się domyślać, to właśnie te pułki wywołały bunt w Orszy, o którym była mowa powyżej. Na Froncie Wschodnim Pułk Miński przemianowano na 237 Pułk im. Mińskiego Sowietu, Newelski — na 235 i Orszański — na 236 pułki strzelców. W skład 27 DS wchodził także 2 Homelski Oddział Gwardii Czerwonej, włączony w skład 241 Pułku Chłopskiego. Wspomniane oddziały walczyły przeciwko wojskom admirała Kołczaka, biorąc udział w zdobyciu Złatoustu, Czelabińska, Kurganu, Omska i Nowosybirsk. Przemierzywszy w walkach sześć tysięcy kilometrów, zakończyły swój szlak bojowy na Froncie Wschodnim u źródeł Jeniseju i na granicy z Mongolią. Ponieważ z Frontu Wschodniego odwołana została dopiero pod koniec lipca, 27 DS włączyła się do walk już na terenie Polski²⁴.

W czasie przygotowań do ofensywy sowieckie władze polityczne i dowództwo wojskowe przeprowadziły również ogromną akcję propagandową. W agitacji eksponowano jednak tylko rewolucyjny aspekt konfliktu oraz odwoływano się do rosyjskiego patriotyzmu. Autorowi niniejszej pracy nieznane są natomiast ani wypowiedzi, ani działania strony sowieckiej w tym okresie, które miałyby jakiś związek z kwestią białoruską.

4 lipca wojska Frontu Zachodniego przystąpiły do ofensywy siłami 3, 4 i 15 armii, przełamały polską obronę w rejonie Połocka i ruszyły na Mołodeczno i Wilno. 7 lipca oddziały 16 armii sforsowały Berezynę. 9 lipca wojska sowieckie zajęły Ihumeń, w dzień później Bobrujsk, a 11 lipca wkroczyły do Mińska. Na Polesiu posuwała się naprzód sowiecka Grupa Mozyrska. 19 lipca Rosjanie byli już w Grodnie. 30 lipca wojska bolszewickie zajęły Białystok, zaś pierwszego dnia sierpnia zdobyły Brześć.

30 lipca 1920 r. w Mińsku odbyło się posiedzenie trójki partyjno-organizacyjnej dla guberni mińskiej. Na posiedzeniu tym utworzono Tymczasowy Komitet Wojskowo-Rewolucyjny w składzie: Aleksander Czerwiakow — przewodniczący, Wilhelm Knorin (Łotysz) — wiceprzewodniczący i Józef Adamowicz — odpowiedzialny za sprawy wojskowe.

²³ *Istorija Belorusskoj SRR*, Mińsk 1977, s. 262.

²⁴ A. Chochlov, *Krasnaja...*, s. 190-192.

Wyznaczona przez KC KP(b) Litwy i Białorusi komisja opracowała tezy do proklamacji republiki. Komisja uznała, że Białorusini nie są odrębnym narodem, a ich język, religia i kultura niczym nie różnią się od języka, religii i kultury rosyjskiej. Białoruski ruch narodowy komisja określiła jako czysto inteligencki i mieszczański, nie mający żadnego poparcia ze strony mas pracujących. W dalszej kolejności twierdzono, że ani etnograficzne, ani ekonomiczne, ani kulturalne warunki nie wymagają utworzenia Białoruskiej Republiki Sowieckiej. Jej proklamowanie podyktowane jest wyłącznie faktem historycznym istnienia republiki w przeszłości (sic!)²⁵.

Na tej podstawie KC KP(b) Litwy i Białorusi wraz z Komitetem Wojskowo-Rewolucyjnym guberni mińskiej (przemianowanym na Białoruski) proklamowały 31 lipca 1920 r. Sowiecką Socjalistyczną Republikę Białorusi. Republika nie miała rządu, którego zadania wypełniał Komitet Wojskowo-Rewolucyjny. Nie określono też granic republiki. Ponieważ 12 lipca 1920 r. Rosja Sowiecka zawarła traktat pokojowy z Litwą, można uznać, że wyznaczona w nim granica Litwy z Rosją miała teraz być granicą z Białorusią. Oznaczało to, że poza granicami Białorusi znalazło się nie tylko Wilno, lecz także Lida i Grodno²⁶. 30 lipca w Białymstoku powstał Tymczasowy Polski Komitet Rewolucyjny z J. Marchlewskim na czele. Tym samym władze sowieckie uznały Białostoczczyznę za część Polski. Wyznaczenie granicy SSRB z Rosją i Ukrainą odłożono na później.

Tymczasem wojska rosyjskie posuwały się w głąb Polski. 13 sierpnia rozpoczęła się bitwa warszawska. Sowiecka 21 DS zdobyła Radzymin, skąd wyparła ją polska 19 dywizja piechoty (dawna Dywizja Litewsko-Białoruska — patrz rozdz. nast.). Ta z kolei ustąpiła z Radzymina pod naporem 27 dywizji strzelców, w której składzie walczyła Brygada Białoruska. 15 sierpnia do walki o Radzymin pod dowództwem gen. Lucjana Żeligowskiego ruszyły polskie 10, 19 i 11 dywizje piechoty i po zaciętych walkach od świtu do nocy dnia następnego odzyskały to

²⁵ I. Ignatenko, *Oktjabr'skaja rewolucija i samoopredelenie Belorussii*, Mińsk 1992, s. 202-203.

²⁶ Uzasadniając ten krok, A. Joffe stwierdził podobno: „Towarzysze, nie ma o czym mówić. Teraz prowadzimy wojnę z Polską. Ustupując chciwym litewskim księżom białoruskie terytorium z m. Wilno, dzięki temu nie tylko zabezpieczamy naszą prawą flankę, lecz także w pewnych wypadkach otrzymujemy pomoc ze strony Litwy. Jeżeli zwyciężymy Polskę, to i dni klerykalno-burżuazyjnej Litwy będą policzone. Jeżeli zaś będziemy musieli wycofać się w głąb Białorusi, to zostawimy tej księżowskiej Litwie taką liczbę ludności białoruskiej, jakiej ona nigdy nie strawi. W rezultacie nieporozumień między Litwinami i Białorusinami, które uważamy za nieuniknione, będziemy mieć rewolucję, która z kolei zetrze z powierzchni ziemi klerykalno-burżuazyjną Litwę”, cyt. za: *Pratest Zacharki Prezidentu Lietuvy*, „Spadčyna”, Nr 1: 1994, s. 72-73.

miasteczko. Jednocześnie w wyniku rozpoczętych 14 sierpnia walk nad Wkrą i manewru wojsk polskich znad Wieprza, który rozpoczął się 16 sierpnia, wojska sowieckie zostały zmuszone do ogólnego odwrotu.

Po rozbiciu Grupy Mozyrskiej wojska polskie 19 sierpnia rozpoczęły pościg. Polacy zajęli Brześć. Do 25 sierpnia polskie oddziały wyparły Rosjan na linię Grodno–Białowieża–Żabinka. W trzeciej dekadzie września rozpoczęła się bitwa nad Niemnem. 26 września oddziały polskie zdobyły Grodno. Pod koniec miesiąca doszło do rozstrzygających o losach tej operacji walk o Lidę. Po zwycięstwie Polaków pod Lidą dalsze działania wojsk polskich miały charakter pościgowy na całej szerokości Białorusi, od Niemna po Prypeć. 30 września polska 4 armia zajęła Baranowicze i parła na Mińsk i Słuck.

Ostatnia operacja zaczepna wojsk polskich na Białorusi rozpoczęła się 10 października. W jej trakcie oddziały 4 armii 15 października zdobyły Mińsk.

Jeszcze w połowie sierpnia 1920 r. rozpoczęły się w tym mieście polsko-sowieckie rozmowy, przeniesione później do Rygi. W trakcie rozmów ryskich przewodniczący sowieckiej delegacji Adolf Joffe zgodził się z tym, że z uwagi na to, że terytorium Białorusi jest terenem spornym, „traktat musi być zawarty na koszt Białorusi, a nie Polski”²⁷. Oznaczało to zgodę na podział Białorusi. Po dyskusji między członkami swojej delegacji strona polska postanowiła zrzec się Mińska (patrz rozdz. 6). Traktat preliminaryjny podpisano w Rydze 12 października 1920 r. 17 października wojska polskie opuściły Mińsk.

Zachodnią granicę SSRB wyznaczył ostatecznie podpisany 18 marca 1921 r. w Rydze polsko-rosyjski traktat pokojowy. Autorowi niniejszej pracy nie udało się natomiast znaleźć w literaturze przedmiotu odwołania się do aktów prawnych, które wyznaczyłyby granicę SSRB z RFSR i USSR. W skład SSRB weszło jedynie sześć powiatów byłej guberni mińskiej: miński, borysowski, ihumeński, słucki, bobrujski i mozyrski.

Przystępując do podsumowania polityki Rosji Sowieckiej wobec Białorusi w latach 1918-1920, wypada najpierw zwrócić uwagę na fakt najbardziej istotny ze względu na przedmiot niniejszej pracy. Jedynym sowieckim oddziałem wojskowym o narodowym charakterze białoruskim był utworzony pod koniec 1918 r. w Piotrogradzie oddział białoruskich komunistów, liczący 200 ludzi. Oddział ten nigdy nie wszedł do walki, gdyż został rozformowany po przeniesieniu go do Mińska. Świadczy to zarówno o słabości białoruskich „narodowych komunistów”, jak i stosunku do nich władz bolszewickich.

Jak ukazały badania Walentyny Najdus, władze sowieckie już od lata 1918 r. formowały, obok polskiej i litewskiej, także białoruską grupę ude-

²⁷ J. Dąbski, *Pokój Ryski*, Warszawa 1931, s. 78.

zeniową na bazie Zachodniej Dywizji Strzelców. Inicjatywa w sprawie tworzenia tej grupy należała do polskich komunistów. Tym samym wojskowy charakter Zachodniej DS odpowiadał cywilnemu charakterowi SSR Litwy i Białorusi. W związku z tym rodzi się podejrzenie, że intencją władz sowieckich od początku było utworzenie Litbiełu, a prace przygotowawcze do przejścia ziem białoruskich z rąk Niemców prowadzone były nie w Ludowym Komisariacie do spraw Narodowości, kierowanym przez J. Stalina, lecz w Centralnym Biurze Komunistycznych Organizacji Okupowanych Obwodów (Ukrainy, Białorusi, Litwy, Łotwy, Estonii, Finlandii i Polski) pod przewodnictwem Jakuba Swierdłowa. Geneza Litbiełu stanowi niewątpliwie wdzięczne pole badań, które pozwolą określić rolę, jaką odegrali w jego utworzeniu polscy rewolucjoniści, a także cele, jakie sobie stawiali. Bielnakom prawdopodobnie nie został dopuszczony do politycznej opieki nad białoruską grupą uderzeniową, a sam jej białoruski charakter narodowy jest nader wątpliwy²⁸. Terytorialny, a nie narodowy charakter, miały także Armia Białorusko-Litewska i Brygada Białoruska.

Białoruski historyk I. Ignatenko oceniając politykę KP(b) Litwy i Białorusi stwierdził, iż „uzasadnionym było założenie, że w sprawie obrony Białorusi przed zbrojną napaścią z zewnątrz decydująca rola rzeczywiście przypada Rosji Sowieckiej”²⁹.

Z punktu widzenia historii wojskowości powyższe stwierdzenie można uznać za błędne z następujących zasadniczych powodów:

1) Wojska Rosji Sowieckiej uciekły w popłochu przed Niemcami w lutym 1918 r. Gdyby władze Rosji Sowieckiej zgodziły się na utworzenie białoruskich oddziałów Armii Czerwonej, można z dużą dozą pewności zakładać, że oddziały takie przynajmniej spróbowałyby stawić Niemcom czoła.

2) Bolszewicy zmobilizowali w latach 1918-1919 na Białorusi ponad 300 000 poborowych i ochotników, z czego na Front Zachodni trafiła zaledwie 1/5. W związku z tym nie miał kto bronić terenu Białorusi przed Polakami.

3) Wojska Frontu Zachodniego, które w znacznej części składały się z Białorusinów, po wyparciu Polaków w lipcu 1920 r. z Białorusi użyte

²⁸ Wyznaczony przez Bielnakom na białoruskiego komisarza politycznego przy Zachodniej Dywizji Strzelców M. Drako-Drakon został uznany przez frontowych bolszewików, skupionych we władzach Zachodniej Komuny, za „jawnego awanturnika i obieżyświata”. W związku z tym, jak przypuszcza badacz przedmiotu N. Niedasiek (A. Adamowicz), nie dopuścili oni do objęcia przez M. Drako-Drakona teki spraw wojskowych w rządzie BSRS (smoleńskim), N. Niedasiek, *Kamunizm i „białoruski nacjonalizm” (histaryčny ahlad pačatku dačynieńniau)*, „Zapisy”, Ks. 1, Monachium 1962, s. 174.

²⁹ I. Ignatenko, op. cit., s. 203.

zostały do awanturycznej polityki eksportu rewolucji. Wyprawa „k Wisle i obratno” (jak to krótko i po wojskowemu ujął dowódca 27 Dywizji Strzelców Witold Putna³⁰) zakończyła się klęską, w wyniku której Rosja Sowiecka ponownie nie zdołała obronić Białorusi przed Polakami. Należy przy tym zaznaczyć, że te obszary Białorusi, które Rosja Sowiecka utrzymała, nie zostały bynajmniej przez nią obronione, lecz jej przez Polskę przyznane, a w części nawet przekazane.

Reasumując, Rosja Sowiecka nie broniła Białorusi, lecz wykorzystwała jej zasoby ludzkie do obrony własnych interesów. Co więcej, Rosja Sowiecka zaanektowała większość terytoriów, wcześniej przez nią samą uznanych za białoruskie.

³⁰ V. Putna, *K Wisle i obratno*, Moskwa 1927.